

## LITERÁRNÍ TEORIE

Literatura = vše písemně zaznamenané, pozn.: šíří se také ústně, tzv. "ústní slovesnost"

A) **umělecká**: texty sloužící primárně k potěšení

- **beletrie** = psaná próza

**věcná**: texty odborné, informativní, publicistické, administrativní...

B) **světová**: známá po celém světě

**národní**: díla patřící k jednomu národu

|                   |                                           |
|-------------------|-------------------------------------------|
| Funkce literatury | 1. <i>estetická</i> (krása)               |
|                   | 2. <i>formativní</i> (rozvoj myšlení)     |
|                   | 3. <i>vzdělávací</i> (obohacení poznatky) |
|                   | 4. <i>výchovná</i>                        |
|                   | 5. <i>zábavná</i> (rekreace při četbě)    |

Literaturu zkoumá **literární věda**

- 1) literární **teorie**: podstata literatury, struktura a literární útvary
- 2) literární **historie**: vývoj literatury od počátku dějin lidstva
- 3) literární **kritika**: informování a zhodnocení literárního dění

### Struktura literárního díla

prvky 1) *jazykové* = ozvláštnění tvorby  
2) *tematické*  
3) *kompoziční*

#### **Prvky jazykové**

a) *výběr slov*

nespisovná (obecná čeština, nářečí, **slangy**, **argot**) vs. spisovná čeština

**historismy** (věc už se nepoužívá), **archaismy** (byly nahrazeny novými slovy)

slova citově zabarvená

**neologismy** (slovo nově vzniklo), **poetismy** (neobvyklé v běžné řeči)

b) *zvuková stránka jazyka*

**eufonie** = zvláštní uspořádání hlásek, aby vzbudily určitý pocit

**kakofonie** = eufonie, ale nepříjemný pocit

**onomatopoeie** = nahromadění hlásek tak, aby navodí pocit konkrétního zvuku

c) *grafická stránka jazyka*

verše, sloky

použití kurzívy, tučnosti

spec. kaligram

#### d) *Figury*

- = kombinace hlásek a slov, umístění slov
- **aliterace** = opakování hlásek na začátku slov / slok / veršů
- **anafora** = opakování slov na začátku veršů / půlveršů / slok
- **epifora** = opakování slov na konci veršů / slok
- **epanastrofa** = opakování stejných slov na konci verše a na začátku verše následujícího
- **epizeuxis** = opakování slov v rámci verše
- **inverze** = změna slovosledu
- **apostrofa** = básnické oslovení vyšších (neživých) bytostí
- **řečnická otázka** ... nečekáme na ni odpověď
- **elipsa** = výpustka = vynechání slova (které si domyslíme z kontextu)
- **aposoiopeze** = neukončená výpověď (naznačená "...")
- **asyndeton** = spojky chybí, kde je čekáme
- **polysyndeton** = přebytek spojek
- **paronomázie** = nahromadění slov ve verši, která mají stejný kořen slova ("čas Mařenek zmařených")

#### e) *Tropy*

- = obrazná pojmenování
- **metafora** = přenesené pojmenování na základě smyslově vnímatelné podobnosti
- **metonymie** = obrazné pojmenování na základě vnitřní podobnosti, logické souvislosti dvou jevů
- **synekdocha** = část zastupuje celek / celek zastupuje část ("zasmál se skřehotavý hlas")
- **personifikace** = neživé věci (zvířata) přebírají lidské vlastnosti
- **synestézie** = propojení více smyslových orgánů do jednoho vyjádření ("louka hrála všemi barvami")
- **přirovnání** = porovnání dvou jevů na základě podobnosti, užívá spojky "jak", "jako"
- básnický přívlastek = **epiteton** = přídavné jméno, které označuje vlastnost typickou člověka
  - a. epiteton **konstans** = ustálený (používá se běžně)
  - b. epiteton **ornans** = neobvyklé, zvláštní, nově vytvořené
- **eufemismus** = zjemnění skutečnosti ("usnul navěky")
- **litotes** = zeslabení významu použitím více negací ("mne ona nemá nerada")
- **perifráze** = rozšířená metafora: určitý jev je pojmenován opisem ("kdo v zlaté struny zahrát zná" = kdo umí hrát na harfu)
- **pleonasmus** = dvojitý totožný výraz ("modrý blankyt")
- **oxymóron** = kontrastní spojení ("živá mrtvola")
- **hyperbola** = zveličení skutečnosti
- **alegorie** = jinotaj = sdělení, které není jasné na první pohled, ale dá se odhalit
- **podobenství** = vyjádření životní moudrosti, ponaučení
- **symbol** = něco zastupuje něco jiného (dopravní značky, "\*")
- **ironie** = zesměšnění; říkáme něco, myslíme opak
- **sarkasmus** = zesílená ironie; útočné, cílem je někoho ranit

### Prvky tematické

- **látka** = věc, kterou si autor vybral ke zpracování
  - a. námět
  - b. předloha
- **motiv** = skládá se z nich dílo; může být postava, zvíře, věc, ...
- **děj** = vše, co se v díle odehrává
- **syžet** = způsob uspořádání tematických složek
- **fabule** = souhrn událostí, dějový půdorys
- **časoprostor** = kdy a kde se dílo odehrává
- **postavy** = osoby, zvířata, (věci), které v ději vystupují
- **ústřední postava** = **hrdina**
- **satira** = na skutečnost nenahlížíme s pochopením, ale kriticky
- **parodie** = napodobení jiného díla
- **téma** = syntéza všech v díle obsažených prvků
- v lyrice nejsou postavy, ale lyrické subjekty

### Prvky kompoziční

= uspořádání tematické a jazykové složky lit. díla

#### 1. Pro epická díla

- a. **chronologické** = kronikářské = podle časové posloupnosti
- b. **retrospektivní** = zpětné = začíná se bodem v čase, poté se ohlédneme zpětně, jak se k němu došlo
- c. **rámcová** kompozice = příběh v příběhu
- d. **paralelní** = prolínavá = souběžně sledujeme děj z pohledu více postav
- e. **řetězová** = sled samostatných příhod spojených jednou postavou

#### 2. Pro lyrická díla

- a. **kontrast** = výrazný protiklad
- b. **parallelismus** = verše se s menší obměnou opakují
- c. **opakování** = stejná věc na více místech
  - **refrén** = stejná věc na konci slok
- d. **gradace** = stupňování = stupňování významu
- e. **teze a antiteze** = teze ... sdělení, v antitezi je sdělení popřeno
- f. **pointa** [poenta] = překvapivé vyústění, vysvětlení

### Literární druhy a žánry

#### Literární druhy

- lyrika
- epika
- drama

#### Literární žánry

- epické
- lyricko-epické
- lyrické
- dramatické

### Žánry epické

- **bajka** = krátký příběh, často zvířata, kritika lidského chování, ponaučení (Ezop, Jean de la Fontaine, Karel Čapek)
- **báje** (mýty) = vznik světa, původ a vývoj člověka, působení přírodních jevů; řecké a římské báje a mýty; moderní - J. R. R. Tolkien (Pán prstenů)
- **legenda** = veršované / prozaické vyprávění o životě a skutcích světců; dnes i jiné významné osobnosti
- \* (o mučednické smrti = **pasionál**)
- **pověst** = vyprávění lidového původu (poté sesbíráno a knižně vydáno), odehrává se v minulosti, vychází ze skutečné události, která byla postupem času pozměněna
- **pohádka** = není skutečná událost, nereálné jevy, hlavní hrdina musí vykonat mimořádný čin, šťastný konec, umělé pohádky: Hans Christian Andersen, bratři Grimmové
- **povídka** = kratší vypravování s malým počtem postav a jednoduchým dějem
- **novela** = má blízko povídky, ale má pouze jednu časově omezenou dějovou linii bez epizod, popisů nebo dějových odboček, na konci pointa
- **romaneto** = tajuplné, zdánlivě nadpřirozené motivy, které jsou na konci logicky / vědecky vysvětleny ... pointa, autor: Jan Neruda
- **epos** = rozsáhlé *veršované* vyprávění, epické dějové odbočky, více typů (rytířský, historický, romantický, duchovní), později nahrazeno románem, Homér (Ilias a Odyssea)
- **román** = prozaická obdoba eposu, řada postav se spleťtými osudy, postavy se v průběhu vyvíjí, více dějových linek, více typů (dobrodružný, společenský, filozofický), Miguel de Cervantes (Don Quijote); většinou epika, ale mohou být i lyrické pasáže (lyrizovaný román)

### Žánry lyricko-epické

- **balada** = vážná až tragicky laděná báseň, tragický konec, (sociální balada ... pochmurnost pramení ze společnosti), Karel Jaromír Erben
- **romance** = milostná témata, veselá, dobrý konec, opak balady, Jan Neruda
- **básnická povídka** = rozsáhlá lyricko-epická báseň, děj záměrně zůstává jen naznačen, nedořečen, tvoří jen kulisy pro lyriku, Karel Hynek Mácha (Máj)

### Žánry lyrické

- **píseň** = texty určené ke zpěvu, kratší básně, pravidelný rytmus a rým
- **elegie** = žalozpěv = vznik ve starém Řecku, tesklivá lyrická píseň, smutek ze ztráty blízké bytosti
- **hymnus** = původně kultovní písně starých Řeků, oslavující *bohy*, později i hrdiny a jejich činy
- **óda** = vznik ve starém Řecku, zpívána za doprovodu hudby, později oslavuje to, co je vnímáno jako velké, vznešené (vlast, láska, příroda); narozdíl od hymnu spíše obecné jevy
- **epigram** = satirický kratičký text, soud vztahující se k negativním jevům ve společnosti, pointa
- **sonet** = báseň, 14 veršů, 4 sloky (**4, 4, 3, 3**), 1. sloka ... teze, 2. sl. ... antiteze, 3. sl. ... syntéza, 4. sl. ... pointa
- **pásmo** = delší báseň, volný sled pocitů, dojmů, myšlenek, představ, z více úhlů pohledu zároveň, bez interpunkce

## Žánry dramatické

- **tragédie** = hra s vážným, pochmurným dějem, hlavní hrdina prochází mimořádnými situacemi, problémy, které nedokážou nebo nemohou vyřešit, popř. umírají; už od antického Řecka, později jen zřídka a se zábavnými prvky, William Shakespeare
- **komedie** = zachycuje skutečnosti z veselé, směšné stránky, končí smírně či optimisticky
- **činohra** = splynutí znaků tragédie a komedie, dnes nejběžnější dramatický žánr, někdy komediální, častěji vážné zaměření, běžné situace a lidské charaktery, zakončení není tragické
- **tragikomedie** = v díle se objevuje tragická i komická stránka skutečnosti
- **muzikál** = je zpíváný
- opera, ...

## Próza a poezie ... výrazové formy

- pokud se prvky příznačné pro poezii objevují v prozaickém textu = **lyrizovaná próza**
- báseň v próze = souvislý text, ale poezie (rytmus, obraznost, ...)

## Próza

- = využívá celý prostor stránky
- souvislý text
- tíhne k epičnosti
- prvky příznačné pro prózu: vyprávěcí způsob, druhy řeči, formy řeči

## Vyprávěcí způsob

- ich-forma** (1. osoba) = vypravěč je postava v příběhu
  - er-forma** (3. osoba) = vypravěč není postava v příběhu
    - objektivní, zaujatý, promíchané
    - ¿komunikuje se čtenářem?
- ¿hodně / málo popisů?

## Druhy řeči

- monolog** = mluví 1 postava
- dialog** = mluví 2+ postav

## Formy řeči

- přímá řeč** = přesný popis toho, co někdo řekl  
Maminka řekla: „*Zajdi prosím do obchodu pro rohlíky.*“
- nepřímá řeč** = reprodukce toho, co někdo řekl  
Maminka řekla, *at' zajdu do obchodu pro rohlíky.*
- nevlastní přímá řeč** = graficky neoznačená přímá řeč, 1. osoba, většinou myšlenky postavy  
Skvělé, chtěl jsem jít do kina a místo toho nějaké pitomé rohlíky.
- polopřímá řeč** = postava referuje o promluvě jiné postavy, NE v 1. osobě  
Petr se loudal... *skvělé, chtěl jít do kina a místo toho nějaké pitomé rohlíky.*
- smíšená řeč** = kombinace různých forem

## Poezie

- = nemusí být zaplněná celá stránka
- **verš** = 1 řádek básně
- sloka = **strofa** = graficky oddělená skupina veršů
- verš
  - a. **volný** = méně pravidel, různá délka veršů, nepravidelný rytmus
  - b. **vázaný** = pravidelná délka veršů, určený rytmus, zvukové jednotky se střídají (přízvučné a nepřízvučné doby)

## Rytmus

- = pravidelné střídání zvukových jednotek ve verši
- v ČJ pravidelnost střídání přízvučných a nepřízvučných dob ... **prozódie sylabotónická**

## Rým

- = zvuková shoda na konci veršů
- rýmová schémata:
  - a. *sdržený*            aabb
  - b. *střídavý*            abab
  - c. *postupný*            abcabc
  - d. *přerývaný*          abcb
  - e. *obkročný*          abba

**Rýmová asonance** = shoda pouze na posledních samohláskách

## Základy versologie

- ... přízvučná doba
- ∪ ... nepřízvučná doba

1. spočítat slabiky → verš volný / vázaný
2. zvýraznit slabiky s přízvukem

1. *slabika, slabičná předložka*

NE příklonky, předklonky: jsem, by

NE krátké příslovce: **šel** jsem tam

→ hledáme zákonitost, pravidelnost, určíme "**ideální metrum**" ... stopu, k níž verše směřují

stopy:

- **trochej**            — ∪
- **daktyl**            — ∪ ∪
- **jamb**             ∪ —